

ניצן, רותם, (2019). **מתאבדים במדים: בחירה, מחויבות ואשמה בחברה הישראלית**. תל אביב: אוניברסיטת תל אביב, 300 עמודים.

מר אושרי ברגיל

"מעשה ההתאבדות מטיל צל על קשרים אישיים, מוסדות חברתיים ומוסכמות תרבותיות. בצבא התאבדויות של חיילים פוגעות בשורה של הנחות יסוד, ובהן ההנחה שהחייל הינו מסוד; שהמשפחה היא סביבה מגוננת; שהצבא דואג לחיילים; שהמדינה היא התאגדות פוליטית מועילה ושהאידיאולוגיות שמניעות אותה – טובות" (רותם, 2019, עמ' 247).

התאבדות היא תופעה מרכזית וקריטית להבנה, שהשיח על אודותיה מקבל מקום מועט בקרב מי שאינם בעלי מקצוע. הדבר נכון שבעתיים כאשר המתאבדים הם משרתים בצה"ל. על אף שצה"ל הצליח לצמצם משמעותית את כמות ההתאבדויות בעשור האחרון, בעקבות התוכנית למניעת אובדנות, זו נשארה היא סיבת המוות המובילה בעשור האחרון. נתוני צה"ל הרשמיים מראים כי ב-2020 התאבדו 9 חיילים, ובעשור האחרון התאבדו 158 חיילים (צה"ל/אגף כוח אדם, 2021).

הניסיון להרחיב את השיח על תופעת ההתאבדות ולנתח אותה מתוך פרספקטיבות מגוונות משמעותי וחשוב. ספרה של ניצן רותם, **מתאבדים במדים**, עוקב אחר ההסברים השונים הניתנים למקרי ההתאבדות על ידי גורמים שונים: משפחות החיילים; חוקרים צבאיים; אנשי אקדמיה; יוצרים; סופרים ומשפטנים, ומוסיף נדבך חסר לשיח על התאבדות במהלך השירות הצבאי. הספר מנסה להרחיב את קשת ההסברים המוצעים לתופעה, ובכך לערער את ההסבר הרווח בציבוריות הישראלית להתאבדות בצה"ל כתופעה המבוססת על "אובדנות" - בעיה נפשית של החייל, אשר מפקדים זוטרים, קציני בריאות הנפש ויוזמות מיון צבאיות לא הצליחו לאבחן בזמן. רותם ממקמת את ספרה כביקורת על הסברים מבוססי ה"אובדנות", וכקריאת מלחמה בהסברים הפסיכולוגיסטיים המייחסים את תופעת ההתאבדות ליחיד. הסברים אלה הפכו לדבריה לדומיננטיים מדי בשדה חקר ההתאבדות, שכן "חקר הגורמים הפסיכולוגיים וקבוצות הסיכון הם תופעות שקל לחקור ולהציע עבורן התערבות טיפולית" (עמ' 19).

"האם אדם יכול בכלל לבחור להתאבד? כלומר, האם ההתאבדות היא מעשה אשר מעיד על "רצון חופשי"? האם היא פעולה המבטאת התנערות מהחוק, מהחברה ומהנצח?" (עמ' 29). ואם כן מאיזה סדר וחוק מבקש האדם להיפרע? המחקר שונה בנוף המחקרי בתחום שכן אינו מחפש

גורמי סיכון [ומניעה] להתאבדות, אלא עוקב אחרי ההסברים הניתנים למקרי ההתאבדות בצה"ל (עמ' 21). הספר אינו מבקש להכריע בין ההסברים השונים, אלא לבחון אותם תוך חלוקה בין המובן ה"צר" של האחריות העוסק במציאת אשמים, איתור גורמי סיכון והכרעה בנוגע לממד האחריות בתשלום פיצויים, ובין המובן "הרחב" של פעולת ההתאבדות עצמה - שמדגיש לעיתים את חוסר האונים של החייל מול המערכת והכוחות החברתיים הפועלים בה, את פעולת ההתאבדות עצמה כפעולת הקרבה לשינוי פניו של צה"ל, מאבק בחוסר הוגנות וניסיון לזעזע ולהשפיע על החברה הישראלית (עמ' 30). זאת בשונה מההסבר השגור להתאבדות שרואה בה כמעשה של חידלון אישי ובין-אישי. בעקבות דורקהיים, הספר מציע פרשנות שרואה בהתאבדות כתופעה שביסודה אובדן של סולידריות ופרישה ממוסכמות חברתיות. בראשן - ערך האחריות והסדרתו בישראל של ימינו. כפי שרוותם עצמה מכנה זאת - "להבין את הסדר שמעבר לשבר" (עמ' 21-23). ההסברים האלטרנטיביים שמציע הספר כוללים: מעמד חברתי; טרטורים ואליומות בצבא; אופי המשימות הצבאיות; אתוס ההקרבה; ואפילו זמינות כלי הנשק בצה"ל כארגון לוחם.

כדי לבחון את ההסברים הנוספים המוצעים לבעיה, סקרה רותם היקף מרשים מאוד של מקורות הן בכמות והן במגוון. היא סקרה מחקרים מתחום הפסיכולוגיה, הסוציולוגיה וחקר הספרות, פסקי דין, מסמכי הנצחה, פרוטוקולים של דיונים, ספרות, שירה, מחזות, כתבות שפורסמו באמצעי התקשורת וסרטי קולנוע. רותם מצליחה לחבר את המקורות השונים לכדי הסברים קוהרנטיים, ומכאן כוחו המחקרי של הספר. ואולם אליה וקוץ בה, שפע ועושר זה של מקורות עשוי לעיתים לסחרר את הקורא ולגרום לו לאבד אחיזה, בעת שהוא מנסה להבין מה טיבם של המקורות וכיצד מעוגנים ההסברים השונים.

מגוון המקורות עשוי אף להפריע לאלה מן החוקרים שסבורים שיש הבדל בין סוגי המקורות הבדיוניים - מחזות או ספרות - ובין מקורות אחרים כמו מחקרים, פרוטוקולים או אייטמים חדשותיים. נוסף על כך, דווקא השימוש במקורות יצירתיים יותר מחייב זהירות יתרה בניתוח השיח לרבות השאלה מי מיוצג ומי לא, מי הכותב ומי המתאבד ועד כמה האופן שבו הם עוסקים בשאלות חברתיות רחבות משקף נאמנה מקרים מציאותיים שאינם חלק מהיצירות שנסקרו.

רותם מציגה את ממצאיה בחלוקה לארבעה שערים, המהווים הסברים שונים להתאבדות: הראשון - התאבדות כבעיה של היחיד; השני - הסברים הכרוכים בצבא; השלישי - התאבדות כנגזרת מחברה חזקה מדי; והרביעי - הסברים להתאבדות בראי המשפט והמדינה.

השער הראשון עוסק בהסברים פסיכולוגיים, שמציעים כי האובדנות היא תוצאה של הפרעה נפשית - "אובדנות"¹. הפרק עוסק בהשלכות של הבנת ההתאבדות כתופעה, ששורשיה נעוצים

¹ אובדנות מובאת במרכאות מתוך נאמנות לרוח הספר בפרק הראשון אשר רואה בה כהבניה. ניתן ללמוד מכך בין היתר לפי כותרת המשנה בפרק 1 הנקראת - "המצאת האובדנות".

ביחיד. בפרק רותם מציעה ביקורת על המחקרים הפסיכולוגיים והסוציולוגיים בנושא. היא עוסקת במאמצי המיון והאיתור, המסווגים מראש אוכלוסייה בסיכון או כבעלי נטייה אובדנית והשלכותיהם. כמו כן, היא מביעה ספקנות ביחס לטיפול האפשרי עלידי גורמי המקצוע, לרבות בסוגיות הקשורות לשאלת האחריות ויכולת ההשפעה של מפקדים וקציני בריאות הנפש ביחס לאחריות היחיד. סוגייה מעניינת שרותם מביאה בפרק זה היא דווקא הניסיון ליחד את ניסיונות ההתאבדות של חיילים קרביים, ולא להסביר אותם עלידי אובדנות. זאת כדי לגונן עליהם מהתוויות הפסיכולוגיות הביקורתיות המלוות את אחריות היחיד להתאבדות. בשל כך מתאפשר להדגיש בין היתר ערכים חברתיים, המעצימים מסרים של הקרבה עצמית וסיכון נפשי בעקבות הלחימה. למשל, התקשורת הציגה כמה התאבדויות של לוחמים מחטיבת גבעתי, לאחר מבצע "צוק איתן", תחת ההסבר נסיבות המלחמה והקשיים הנפשיים המתעוררים בעקבותיה. "אלה חבר'ה צעירים שנחשפו למראות קשים [...] חוונו תחושות קשות - אנשים לקחו את זה בצורה קשה".²

השער השני עוסק בהסבר ההתאבדות ככשל ארגוני של צה"ל בתהליכי ההכשרה והפיקוד - יצירת לכידות נמוכה, בעיה פיקודית, טרטורים וכיוצא באלו. רעיונות האובדנות והכשל הארגוני מצביעים על אופק של תקווה והבראה - צה"ל יכול לפעול למניעת מקרי ההתאבדות לא רק באמצעות זיהוי מוקדם של אובדנות, אלא "עלידי שיפור נורמות צבאיות וצמצום מחדלים ועוולות" (עמ' 103). פרק נוסף בשער השני עוסק בצבא כארגון טוטלי המפעיל אלימות, ומתקשה להכיל פעולות התנגדות וסירוב של היחיד.

השער השלישי, אשר עוסק בהסברים החברתיים, מותח את הגדרת ההתאבדות כדי שתכיל גם הקרבה עצמית. השער עוסק בהסברים להתאבדות חיילים בשבי, התאבדות על רקע כישלון צבאי והתאבדות כפעולת מחאה חברתית. דוגמה להסברים אלה ניתן לראות בפרשנות שרותם מציעה לטקסט מתוך החוברת להנצחתו של אורי אילן, שהתאבד בשבי הסורי, ופורסמה ב-1955. רותם מוצאת שההספדים שנכתבו לזכרו מדגישים את גבורתו של החייל במעשה ההקרבה העצמית, ולעומת זאת מטשטשים היבטים של ייאוש הכרוכים בה. לטענתה כותבי ההספדים "ממירים את דימוי המדינה החלשה אשר לא מצליחה להציל את חייליה משבי בדימוי של מדינה אשר עוצמתה ניכרת דווקא במסירות חייליה, הנכונים להתאבד" (עמ' 147). המקרה משמש את רותם להעלות לדיון את ההקרבה העצמית שנדרשת לטובת המדינה. בכך היא מצליחה לחבר את המקרה ההיסטורי לדיון הער שהתקיים בשעתו על "נוהל חניבעל".³ ביסודו עמדה השאלה

² https://www.mako.co.il/news-military/security-q4_2014/Article-d4c0409489ac841004.html

³ הנוהל עצמו קרוי על שמו של חניבעל. מצביאה האגדי של קרתגו, אשר לפי חלק מהמיתולוגיות הרעיל את עצמו על-מנת שלא ליפול בשבי הרומאים.

האם במחיר של מניעת חטיפת והנזק הלאומי שעשוי להיגרם בעקבותיה, צריך חייל להקריב את עצמו או לסכן את חיי חברו (עמ' 152).

השער הרביעי בוחן את המיסוד המדינתי והמשפטי של ההסברים להתאבדות משרתי צה"ל. רותם בוחנת את מנגנוני הסיוע שמציעה המדינה למשפחות, כמו סיוע לטקסי האבלות וקבוצות תמיכה. היא דנה במקרים שבהם מתקיימים חיכוכים בין המדינה ובין המשפחות השכולות (בייחוד חיכוכים שהגיעו להכרעה משפטית). פסקי הדין המוצגים בפרק זה מרתקים באופן שבו הם מאפשרים להתחקות אחר ההסברים המשפטיים המועדפים לתופעה, ומצביעים על ההעדפה להסברים המצביעים על ההתאבדות כתופעה נפשית וככישלון של מפקדים בצבא לזהות חיילים אובדניים.

לסיכום, עיקר כוחו של הספר הוא ביכולת של רותם לחרוג מהשיח הקיים, ולהציע פרספקטיבה רחבה ומעניינת לתופעת ההתאבדות בשירות הצבאי. היא עושה זאת בזכות השימוש במקורות מגוונים ובזכות ייחודיות המיקוד המחקרי שהיא מציעה. מנגד, על אף שקריאת התיגר שמציע הספר על תפיסת האובדנות מקיפה ומנוסחת היטב, המתח בין הצלחתו היחסית של צה"ל בצמצום התאבדויות ובין ההסברים המוצעים מלווה את הקורא, ולא מקבל מענה ישיר לאורך הקריאה. במשפט המסכם של הספר כותבת רותם: "אין ראייה לכך ש'ניצחון' האובדנות מצליח להכחיד את ההתאבדות, ולהעלים את מצוקת החיילים ואת קשיי הלחימה והשירות בצבא. אם האופניים אזי זעם אישי וציבורי, מצוקה חברתית ודאגה למחויבות הדדית צריכים להפיק קול אחר" (עמ' 258). בשעה שאני מסכים עם החלק השני של דבריה, מאמציה להילחם בהסברים מבוססי ה"אובדנות", במקום לראות בהסברים שהיא מציעה משלימים, עומד בעוכריה. ניתן לראות בנתונים שאותם מציג צה"ל דווקא הצלחה יחסית בהתמודדות עם התופעה על בסיס הסברים אלה. בצד ההסברים המעניינים והמבוססים שרותם מציעה, היא נמנעת מהכרעה ביניהם בשעה שהיא מבקשת להציע הסבר אלטרנטיבי ולא משלים לתופעת ההתאבדות. בעיני הדבר עומד בעוכריה. ייתכן שהדבר נובע מכך שהספר מבוסס על עבודת הדוקטורט שלה שנכתבה ב-2012 והמאמצים שבוצעו עד אז לא נשאו פרי, או מרצון שלא לעסוק באופן ישיר ב"כמות" של ההתאבדות אלא להתייחס אך ורק להסברים המוצעים להם. כך או כך, ההסברים שרותם מציעה מרחיבים את הבנת תופעת ההתאבדות, וקריאה של הספר מתוך פרספקטיבה שכזו יכולה בהחלט להוסיף להבנתה.